

een vorm van oecumenische tolerantie, waarover Willem Frijhoff een prachtig artikel bijdraagt. Nu echter waren het de aanhangers van de moderne filosofen Descartes en Spinoza en antitrinitariërs als de socinianen die het in de Republiek zwaar te verduren kregen. In die tijd schreef Daniel Zwicker zijn irenische publicaties waarover Peter Bietenholz schrijft.

Rond 1700 was de sfeer in de Republiek meer open en tolerant dan een halve eeuw tevoren. Het tolerantiedebat was en werd toen gevoerd door enerzijds felle theologen als Gisbert Voets en Pierre Jurieu en anderzijds liberale denkers die in die tijd steeds meer van zich deden horen in hun journalen en dictionaires. Daarover gaan de bijdragen van H. H. M. van Lieshout (over Jurieu en Pierre Bayle), Hans Bots en Rob van de Schoor (dictionaires rond 1700), Michael Heyd (Shaftesbury) en Mario Turchetti (Elie Saurin). De bundel wordt afgesloten met een boeiende bijdrage van Anthony McKenna over de militante intolerantie van de verlichtingsfilosofen tegenover kerken en religie, en een artikel van Myriam Yardeni over historiografen uit hugenotenkringen als Jacques Basnage.

Omdat elk artikel een zelfstandig verhaal is, zijn overlappingsen in dit soort boeken onvermijdelijk, niet alleen wat betreft de inhoud, maar ook in de opgave van bronnen en literatuur. Jammer genoeg ontbreekt er een samenvattende bibliografie. Daar staat dan weer tegenover dat het boek, behalve een namenindex van personen en plaatsen, ook een goed register op onderwerpen bevat. Naast doublures zijn er ook nogal wat lacunes. De zeer gevarieerde bijdragen vormen samen een rijk en veelkleurig mozaïek, maar er ontbreken nog een aantal steentjes. Er zijn aspecten, personen en onderwerpen, die nu niet aan de orde komen en die men node mist. De knappe samenvatting aan het begin van het boek vangt wel veel op, maar dit sympathieke boek vraagt toch dringend om een aanvullend vervolg.

Het belang van deze bundel ligt vooral in het feit, dat nu eens vanuit verschillende invalshoeken naar een antwoord wordt gezocht op de vraag naar de werkelijke inhoud en praktische betekenis van die zo vaak geroemde verdraagzaamheid in de Republiek. Natuurlijk, gezien in breder Europees perspectief, was er in ons land meer gewetensvrijheid dan in veel andere landen. Die vrijheid was echter nog geen echte godsdienstvrijheid, omdat zowel de gereformeerde kerk als de regenten, vanuit verschillende belangen redenerend, die vrijheid meenden te moeten beperken, nu eens meer en dan weer wat minder, afhankelijk van de kerkelijke en politieke situatie van het ogenblik. Eenzelfde golfbeweging is ook te zien in de voortdurende discussie over het thema tolerantie. Dit alles nog eens duidelijk belicht en beschreven aan te bieden, dat is de waarde van deze colloquiumbundel.

C. S. M. Rademaker

G. Tournoy, J. Papy, J. de Landtsheer, ed., *Lipsius en Leuven. Catalogus van de tentoonstelling in de Centrale Bibliotheek te Leuven, 18 september - 17 oktober 1997* (Supplementa humanistica Lovaniensia XIII; Leuven: University press, 1997, xvi + 387 blz., ISBN 90 6186 836 X).

Na eer bewezen te hebben aan Erasmus en Vives, heeft de werkgroep Neolatin van de Leuvense universiteit nu ook de schijnwerper gericht op die andere grote humanist die nog meer dan zijn twee voorgangers een sterke band met Leuven heeft gehad. In 1997 herdacht men dat het 450 jaar geleden was dat Justus Lipsius (1547-1606) geboren werd. Een goede aanleiding voor een internationaal colloquium en een wetenschappelijke tentoonstelling. De nu voor ons liggende catalogus is de vrucht van die twee evenementen, waaraan een keur van specialisten met duidelijk voelbaar plezier heeft meegewerkt.

De catalogus zelf wordt ingeleid door drie interessante maar wat kort uitgevallen bijdragen. Gilbert Tournoy geeft een chronologisch overzicht van Lipsius' leven met daarnaast de belangrijkste gebeurtenissen in die jaren, zowel politiek als cultureel en kerkelijk. Jozef IJsewijn schetste in enkele bladzijden de verdiensten en de betekenis van de grote geleerde. Jan Roegiers beschrijft hoe Lipsius als 'academicus' gestudeerd en gewerkt heeft aan verschillende universiteiten, waaronder die van Leiden (1578-1591). Dan begint de beschrijving van de tentoongestelde objecten, samen 125 nummers, niet chronologisch geordend, maar 'een aantal fundamentele karakteristieken van Lipsius' persoonlijkheid belichtend'.

Eigenlijk doet de term 'catalogus' zonder verdere uitleg dit rijke boek geen recht. Zeker, elk geëxposeerd boek, document of voorwerp wordt keurig, geheel volgens de regels beschreven. Maar de beschrijvingen zijn vaak veel meer dan wat een tentoonstellingscatalogus vaak biedt. Veel beschrijvingen zijn in feite korte essays of artikelen die veel nieuw materiaal aanbieden en samen een knap beeld schetsen van de mens en geleerde Lipsius. Bij het doornemen van deze catalogus ontdek je steeds weer nieuwe gegevens, tot nu toe niet blootgelegde verbanden en tot voor kort onderbelichte aspecten. De catalogusnummers worden afgesloten met kleine literatuuropgaven, die samen laten zien hoe het Lipsiusonderzoek er op dit moment voorstaat.

De eerste en de laatste sectie van de catalogus geven interessante informatie over de leefomstandigheden en de iconografie van Lipsius. De secties B, C en D geven een degelijk overzicht van de werken die Lipsius publiceerde als filoloog en historicus, als pedagoog, en als filosoof en politiek denker. In elke afdeling worden de belangrijkste publicaties in chronologische volgorde behandeld. Je krijgt de ontstaansgeschiedenis, de korte inhoud en wat er zoal na de eerste uitgave met zo'n boek nog meer gebeurde. Veel van de beschrijvingen zijn uitgewerkte bibliografische artikeltjes, en samen geven ze een goed idee van Lipsius' publicitaire prestaties. Sectie E heet 'Lipsius als geleerde: beeld en zelfbeeld' en geeft informatie over zijn relatie met de jezuïeten en zijn Maria-geschriften, zijn correspondentie en zijn overlijden en nagedachtenis. Sectie G behandelt de Lipsiustraditie in Leuven.

Het boek heeft twee registers, een index van drukkers, uitgevers en boekverkopers, in alfabetische volgorde van woonplaats, en een algemeen register van persoonsnamen en geografische namen. Jammer dat in die tweede index de namen voorkomend in het inleidende levensbericht niet zijn opgenomen. Wat ik meer betreurt is het ontbreken van een lijst met de korte titels plus eerste jaar van uitgave van de vele publicaties van Lipsius die in de catalogus worden behandeld. Natuurlijk, je kunt met de inhoudsopgave wel een bepaald werk terugvinden, maar zo'n registertje met korte titels zou toch wel erg gemakkelijk zijn en de rijkdom aan opgeslagen gegevens beter toegankelijk maken. En juist omdat deze catalogus zoveel nieuwe gegevens biedt over Lipsius en zijn werk, zou, naast de lijst met afkortingen, ook een algemeen overzicht van de nu alleen in de noten genoemde Lipsiusliteratuur wel nuttig zijn.

Waar de nieuwe editie van de Lipsiusbrieven wordt besproken, lezen we: 'Een moderne biografie van de Leuvense humanist laat nog steeds op zich wachten en kan pas worden geschreven wanneer de integrale correspondentie beschikbaar is'. Deze catalogus die zoveel nieuw materiaal biedt, is een flinke stap op de weg daar naartoe. Tegelijkertijd roept deze knappe catalogus bij mij de vraag op, of er nu echt met het schrijven van die biografie gewacht moet worden, totdat, over zo'n tien of vijftien jaar, de moderne uitgave van de *lusti Lipsi Epistolae* voltooid zal zijn. Het boek dat we nu hebben laat overtuigend zien, dat de experts klaarstaan, en dat gerust met het grote werk kan worden begonnen, ook al zijn dan nog niet alle brieven in een moderne editie voorhanden.

R. van Gelder, J. Parmentier, V. Roeper, ed., *Souffrir pour parvenir. De wereld van Jan Huygen van Linschoten* (Custode I; Haarlem: Arcadia, 1998, 208 biz., f34,50, ISBN 90 6613 006 7).

Er is in de afgelopen paar jaar veel aandacht geweest voor de laat zestiende-eeuwse pogingen van Nederlanders om een vaarweg naar Azië te vinden. De reden ligt voor de hand. Het is zo'n vierhonderd jaar geleden dat Nederlandse zeelieden over de wereld uitzwierven en tot en met 2002, als het vier eeuwen geleden zal zijn dat de Verenigde Oostindische Compagnie werd opgericht, zullen ons de nodige publicaties over dit onderwerp blijven bereiken. Tot nu toe kregen de heroïsche Nova Zembla-overwinteraars Jacob van Heemskerck en Willem Barentsz met verscheidene tentoonstellingen en een handvol publicaties, de meeste aandacht. Maar in het herdenkingsjaar 1996 organiseerde de Linschoten Vereniging, die zich sedert haar oprichting in 1908 beijvert om historische reisverslagen uit te geven, een congres over een andere wereldreiziger, namelijk zijn naamgever, Jan Huygen van Linschoten. De aldaar gehouden voordrachten zijn nu in bewerkte vorm en aangevuld met enkele nieuwe bijdragen gebundeld uitgegeven. Zonder terughoudendheid kan gesteld worden dat de samenstellers daaraan goed hebben gedaan.

Van Linschoten is een interessante figuur, een ondernemend man die de wereld bereisde en nog tijdens zijn leven door publicatie van zijn wederwaardigheden grote bekendheid verwierf. Groot gezag ook, want dankzij zijn ervaringen wist hij toe te treden tot de selecte cirkel van geografen, ondernemers en zeelieden die zich in de Republiek bezig hielden met het openleggen en in kaart brengen van de wereld. Van Linschoten reisde op jonge leeftijd in 1583 als klerk van de bisschop van Goa naar India waar hij tien jaar verbleef. Terug in zijn geboortestad Enkhuizen ondernam hij vervolgens twee reizen naar het hoge noorden om een alternatieve zeeweg naar Azië te zoeken. Zijn bevindingen tekende hij op in het *Itinerario, Voyage ofte schipvaart van Jan Huygen van Linschoten naar Oost- ofte Portugaels Indien*, dat uit meerdere delen bestaat, en in de *Voyagie ofte Schip-vaert van Jan Huygen van Linschoten van by Noorden om*. Beide werken beleefden vele drukken in vele talen zoals we uit de volledige bibliografie, opgesteld door D. Wildeman, kunnen opmaken maar het *Itinerario* spant daarbij de kroon. Het boek waarvan het gedeelte dat de Portugese zeilroutes naar Azië beschrijft onder de titel *Reys-gheschrift vande Navigatien der Portugaloyers in Orienten* als eerste verscheen, wordt gezien als de geografische bijbel voor de eerste Nederlandse zeevaarders.

De bijdragen in deze bundel zijn rond een viertal thema's gegroepeerd, te weten de Enkhuizer omgeving van Van Linschoten, zijn verblijf in Azië, zijn reizen naar het Noorden en zijn publicaties. Ik zal ze hierna kort aanstippen. Nadat A. Pos naar aanleiding van de publicatie van het *Itinerario* in het Portugees is ingegaan op het ontstaan en de inhoud van het boek, gaat J. Parmentier na in hoeverre het *Reysgeschrift* als hulp bij de navigatie van latere zeevaarders heeft gediend. Hij gebruikt bij zijn onderzoek de teksten van contemporaine Nederlandse, Engelse en Franse scheepsjournalen en maakt aannemelijk dat het werk inderdaad als zodanig heeft gefunctioneerd. In Nederland tot circa 1620. Daarna werd het voorbijgestreefd door de studies van de examinerator van de stuurlieden van de VOC, Pieter Lastman, die gebruik maakte van astronomische waarnemingen die de VOC-schippers van hun reizen mee terugnamen. Het *Itinerario* zelf bleef gedurende de gehele zeventiende eeuw *eenfundgrube* voor India-reizigers en reisverhalenschrijvers.

Met E. van den Boogaard volgen we de hoofdfiguur van dit boek tijdens zijn verblijf in Azië. Van den Boogaard maakt met voorbeelden duidelijk dat, hoewel Van Linschoten zijn standplaats Goa nauwelijks heeft verlaten, zijn boek als informatiebron over de Indiase samenleving van niet te onderschatten waarde is.